

Kitap kültürü konusunda ülkemizin yetiştirdiği en önemli isimlerden İsmail E. Erünsal'ın yıllar süren yoğun bir kütüphane ve arşiv mesaisinin ürünü olan bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda kitap ticareti ile geçimlerini sağlayan meslek erbabını konu edinmiştir. Osmanlı kültür hayatında sahafların önemli bir payı olmasına rağmen bugüne kadar sahaflara dair monografik bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla da sahaflığın ve kitap ticaretinin tarihi gelişimi, kitap kültürünün oluşmasındaki rolü ve bu kültürün yaygınlaşmasındaki önemi yeterince aydınlatılmamıştır. Elinizdeki eser, Osmanlı İmparatorluğu'nda sahafların kimlikleri, nitelikleri, sosyal statüleri, bir meslek örgütü olarak sahaf loncasının yapısı ile kitap ticaretinin nasıl yürütüldüğü, kitapların isimleri, maddi değerleri, nerelerden ve nasıl temin edildiği gibi konular ele alınmıştır.

Sahaflık mesleği XIX. asırda büyük bir değişime uğramış, geleneksel sahafların çoğu yerini sahaf/matbaacıya ve sahaf/kitapçıya bırakmıştır. Her ne kadar bu asırda geleneksel sahaflar, sayıları azalarak varlığını sürdürmüşse de kitap ticaretine artık matbaacı ve kitapçı sahaflar hâkim olmaya başlamıştır. Elinizdeki kitabın *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* isimli daha önceki baskılarında ele alınan bu meseleler, kaynakların yeniden değerlendirilmesi ve yeni araştırmalar neticesinde ilave edilen bölümlerle geliştirilmiş, bu durum ise eserin muhtevasını yansıtan yeni bir isimlendirmeye muhtaç olduğunu göstermiştir. Bu nedenle *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar* ismiyle yeni bir edisyon olarak okurlara sunulan bu eserin, daha önceki baskılarda olduğu gibi orijinal tespit ve bulgularıyla alandaki yeni çalışmalara rehberlik edeceği ve Osmanlı kitap tarihi çalışmalarında kült bir eser olarak yer edineceği şüphesizdir. Sizleri Osmanlı'da kullanılan kâğıt türlerinden mürekkep terkiplerine, kitap fiyatlarından sahaf/kitapçı kültürüne kadar pek çok konuyu keyifle okuyacağınız bir belgeye davet ediyoruz.

TİMAŞ TARİH timas.com.tr @timastarih

KÜLTÜR TARİHİ

ISBN: 978-605-08-3913-5

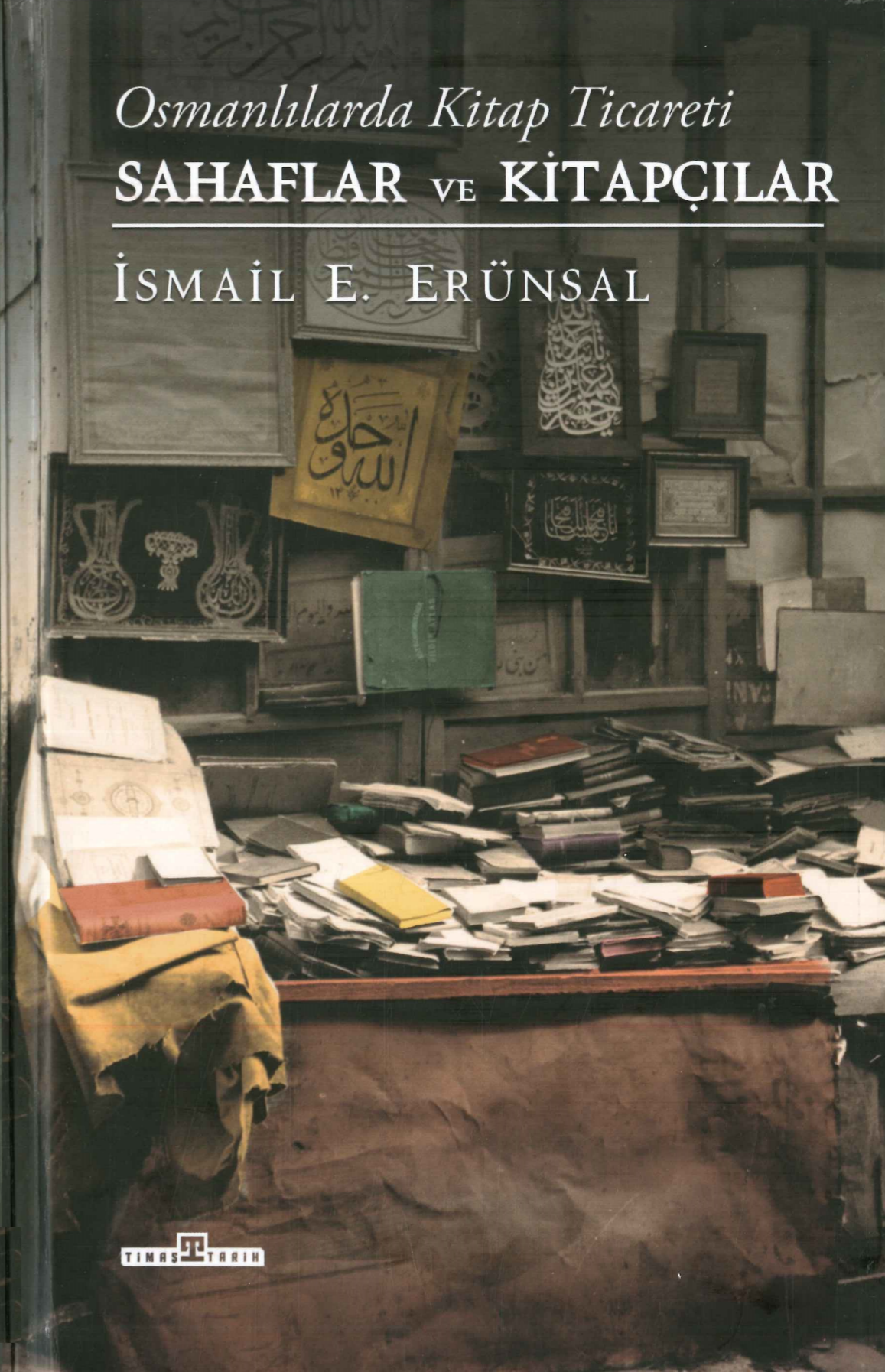
9 786050 839135

İSMAİL E. ERÜNSAL

Osmanlılarda Kitap Ticareti
SAHAFLAR VE KİTAPÇILAR

Osmanlılarda Kitap Ticareti SAHAFLAR VE KİTAPÇILAR

İSMAİL E. ERÜNSAL

TİMAŞ TARİH

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2021

timas.com.tr

OSMANLILARDA KİTAP TİCARETİ
SAHAFLAR ve KİTAPÇILAR
İsmail E. Erünsal

TİMAŞ YAYINLARI | 5296
Kültür Tarihi Dizisi | 33

EDİTÖR
Filiz Dıġaroġlu
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIM
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Ender Boztürk

1. BASKI
Kasım 2021, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3913-5

TİMAŞ YAYINLARI
Caġaloġlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Hat Marbaacılık
Yarımburgaz Mah. 2401 Sk. Veziroġlu Sanayi Sit. No: 4/A
Kıtıkçekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Marbaa Sertifika No: 52037

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alını yapılabilir.

OSMANLILARDA KİTAP TİCARETİ
SAHAFLAR ve KİTAPÇILAR

İsmail E. Erünsal

İsmail E. Erünsal

1 Mart 1945'te Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde doğdu. 1968'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Meydan yayınevinin yayımladığı *Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*'sinin yayın kurulunda çalıştı. 1974 yılında doktora eğitimi için İngiltere'ye gitti. Edinburgh Üniversitesi'nde J. R. Walsh'ın danışmanlığında Tâci-zâde Cafer Çelebi üzerine 1977 yılında doktorasını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde 1977-1990 yılları arasında öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1982 yılında doçent, 1988'de profesör oldu. 1990-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü Başkanlığı'nı yürüttü.

1984-1995 yıllarında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu üyeliği, 1992-1994 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Danışma Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1995'te Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesi olan İsmail E. Erünsal, 1991 yılında Türk Tarih Kurumu Ödülü'nü, 2011 yılında Türk kültürü alanındaki araştırma ve yayınları nedeniyle Elginkan Vakfı Türk Kültürü Araştırma Ödülü'nü ve *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* kitabıyla Eskader Araştırma Ödülü'nü, Türkiye Yazarlar Birliği Araştırma Ödülü'nü ve Necip Fazıl Kısakürek Araştırma Ödülü'nü almıştır. 1983 yılından beri İstanbul'da yayımlanmakta olan TDV *İslâm Ansiklopedisi*'nin yönetiminde görev almıştır. Hâlen İSAM Kütüphanesi'nin ilmî danışmanlığını yapmaktadır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayımlanmakta olan *İslâm Araştırmaları Dergisi* ve *Osmanlı Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesidir. Ayrıca *Hukuk Tarihi Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesi olup İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. Yazarın daha önce TİMAŞ'tan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (2013), *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (2014), *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (2015), *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (2018) ve *Yirmi İki Mürekkep Damlası: Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler* (2021) isimli eserleri yayımlanmıştır.

*Sahaf esnafının son
temsilcilerinden İbrahim Manav Bey'e
ve merhum İsmail Özdoğan ağabeyimin
aziz hatırasına*

İçindekiler

Grafikler	9
Listeler	10
Tablolar	11
Kısaltmalar	13
İthaf ve Teşekkür	15
Önsöz	21
İkinci Baskıya Önsöz	35

Giriş: Orta Çağ İslâm Dünyasının Kitap Üreticileri ve Satıcıları:	
Verrâklar	39

Tarihî Gelişim: İstanbul'da ve İmparatorluğun Diğer Bölgelerinde Kitap

Ticareti ve Sahaflar 81

<i>Bursa Sahafları</i>	82
<i>Edirne Sahafları</i>	94
<i>İstanbul Sahafları</i>	101
<i>İstanbul'da Gayrimüslim Matbaacılar, Kitap Satıcıları</i>	117
<i>Yabancılara Kitap Satışı ve Bu Konuda Getirilen Sınırlamalar/Yasaklar</i>	126
<i>Diğer Şehirlerdeki Sahaflar ve Kitap Ticareti</i>	139

Sahaflık Mesleğinde Büyük Değişim: Sahaftan Kitapçıya 151

<i>Sahaf Matbaacılar, Sahaf Kitapçılar</i>	151
--	-----

Sahaflar Çarşısı, Sahaf Dükkânları ve Sahaflar 171

<i>Sahaflar Çarşısı ve Sahaf Dükkânları</i>	171
<i>Sahaflık Mesleği ve Sahaflar</i>	187
<i>Hayırsever Sahaflar</i>	208
<i>Sahafların İlim ve Kültür Hayatına Katkıları</i>	211
<i>Sahafların Müşterileri</i>	222

Sahaf Dükkânlarındaki Kitaplar 227

Kitap Fiyatları 259

Sahafların Faaliyetleriyle İlgili Düzenlemeler 305

Sahafların Teşkilatı 313

Sahaflar Şeyhi 314

Sahaflar Kethüdası 322

Sahaf Tellalları 329

Sahafların Ekonomik Durumları 337

Sahaf Gediği 385

Sahaflara Gelen Kitaplar: Nereden, Kimlerden? 408

Sahafların Kitap Temininde Sarayın Rolü, Saray'daki Kitap Müzayedeleri 408

Muhallefatlardan Çıkan Kitapların Müzayedeleri 414

Muhallefat Listeleri veya Tereke Kayıtları 426

İslâm Dünyasının Eski Kültür Merkezlerinden Gelen Kitaplar 441

Kitap Üretimine Katkıda Bulunanlar: Müstensihler, Hattatlar, Mücellitler 443

Müstensihler ve Hattatlar 443

Mücellitler 452

Kadı Sicillerine Göre Kitap Telif ve İstinsahında Kullanılan Yazı

Malzemeleri ve Aletler 456

Kâğıt 456

Kâğıt Fiyatları 473

Mühre, Kâğıt Makası / Mikras / Makas 483-484

Mürekkep, Hokka 484-494

Rıh, Rığ / Rik ve Rikdân, Kumkuma 495-497

Kalem, Kalemtırış, Makta 498-505

Devat / Divit 507

Yangınlar ve Kitaplar 514

Sonuç 521

Bibliyografya 529

Tablolar 559

Belgeler 669

Dizin 761

Grafikler

- Grafik 1. Çemşir Hâfız'ın Yazdığı Mushafların Fiyat Dalgalanmaları (Akçe) 262
- Grafik 2. Çemşir Hâfız'ın Yazdığı Mushafların Fiyat Dalgalanmaları (Gümüş) 263
- Grafik 3. Na'imâ Tarihi'nin Muhtelif Tarihlerdeki Fiyat Dalgalanmaları (Akçe ve gümüş) 271
- Grafik 4. Na'imâ Tarihi'nin Muhtelif Tarihlerdeki Fiyat Dalgalanmaları (Gümüş) 271
- Grafik 5. Vankulu Lügatı'nın Fiyat Dalgalanmaları (Akçe ve Gümüş) 276
- Grafik 6. Vankulu Lügatı'nın Fiyat Dalgalanmaları (Gümüş) 276
- Grafik 7. Cihânnümâ'nın Fiyat Dalgalanmaları (Akçe ve gümüş) 280
- Grafik 8. Cihânnümâ'nın Fiyat Dalgalanmaları (Gümüş) 281
- Grafik 9. Sahaf Servetleri Bileşenlerinin Akçe Üzerinden Genel Ortalaması (1604-1909) 338
- Grafik 10. XVII. Asırda Sahafların Servet Bileşenleri (akçe) 340
- Grafik 11. XVIII. Asırda Sahafların Servet Bileşenleri (akçe) 341
- Grafik 12. Sahafların 1800-1850 Tarihleri Arasında Servet Bileşenleri (akçe) 344
- Grafik 13. Sahafların 1851-1899 Tarihleri Arasında Servet Bileşenleri (akçe) 350
- Grafik 14. XX. Asırda Sahafların Servet Bileşenleri (akçe) 354
- Grafik 15. Sahafların Servetlerinin 1671-1909 Tarihleri Arasında Yükseliş Grafiği (akçe) 373
- Grafik 16. Sahafların Servetlerinin 1671-1909 Tarihleri Arasında Yükseliş Grafiği (gümüş/kg) 374
- Grafik 17. Sahafların Kitap ve Gedik Dışındaki Serveti (akçe) 382
- Grafik 18. Sahafların Kitap ve Gedik Dışındaki Serveti (Gümüş/kg) 382
- Grafik 19. Sahaf Gedik Değerleri (akçe) 400
- Grafik 20. Sahaf Gedik Değerleri (gümüş/kg) 401
- Grafik 21. Haşebî kâğıt fiyatları 1649-1832 (top/akçe) 475
- Grafik 22. Haşebî kâğıt fiyatları 1649-1832 (top/akçe gümüş içeriği) 476
- Grafik 23. Fıstık kâğıt fiyatları 1716-1852 (top/akçe) 477
- Grafik 24. Fıstık kâğıt fiyatları 1716-1852 (top/akçe gümüş içeriği) 478
- Grafik 25. Telhis kâğıdı fiyatları 1744-1852 (top/akçe) 480
- Grafik 26. Telhis kâğıdı fiyatları 1744-1852 (top/ akçe gümüş içeriği) 480
- Grafik 27. İstanbul kâğıdı fiyatları 1649-1836 (top/ akçe) 482
- Grafik 28. İstanbul kâğıdı fiyatları 1649-1836 (top/ akçe gümüş içeriği) 482

Listeler

- Liste 1. Çeşir Hâfız'ın Yazdığı Mushaf'ların Fiyatları 262
- Liste 2. Na'îmâ Tarihî'nin 6 ciltlik baskısının Muhtelif Tarihlerdeki Fiyatları 270
- Liste 3. Vankulu Lügatı'nın Muhtelif Tarihlerdeki Satış Fiyatları ve Gümüş Karşılığı 272
- Liste 4. Cihânnümâ'nın Muhtelif Tarihlerdeki Satış Fiyatları ve Gümüş Karşılığı 278
- Liste 5. Sahaf Servetlerinin Akçe Olarak Nominal Değerleri ile Yüzyıllara Göre İstanbul Genel Fiyat Endeksine Dayanarak Hesaplanmış Reel Değerleri 380
- Liste 6. Sahaf Servetlerinin Dağılımı % (1604-1909) 381
- Liste 7. Sahafların Servet Bileşenleri XVII-XX. Yüzyıl (akçe) 381
- Liste 8. İstanbul'daki Gedikli Sahafılar 403
- Liste 9. Kâğıtçı terekelerinde muhtelif asırlarda görülen kâğıt cinsleri 469
- Liste 10. Terekelerde görülen kalemtıraşçılar 502

Tablolar

- Tablo 1. İstanbul Sahafalarının Terekeleri 561
Tablo 2. İstanbul Dışındaki Sahafaların Terekeleri 576
Tablo 3. Belgelerde Geçen Sahafalar 579
Tablo 4. Terekelerde Geçen Mushafaların Hattatları ve Fiyatları 637
Tablo 5. Terekelerde Geçen Minyatürlü Yazmalar, Fiyatları ve Sahipleri 658

Kısaltmalar

- BK. İstanbul Müftülüğü Arşivi, Beytülmal Kassamlığı
BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
DBİA. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*
KA. İstanbul Müftülüğü Arşivi, Kısmet-i Askeriyye
ŞS. Mül. Beledi Kas. İstanbul Müftülüğü Arşivi, Mülga Beledi Kassamlığı
ŞS. Şer'i Siciller
TSA. Topkapı Sarayı Arşivi, İstanbul
TUBA/ JTS. *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies*, Harvard
VGMA. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara

Hicrî Ayların Kısaltmaları

- M. Muharrem
S. Safer
Ra. Rebiülevvel
R. Rebiülâhir
Ca. Cemazielevvel
C. Cemazielâhir
B. Receb
Ş. Şaban
N. Ramazan
L. Şevval
Za. Zilkâde
Z. Zilhicce

İthaf ve Teşekkür

Bu kitabı kendilerine ithaf ettiğim sahaf esnafının son temsilcilerinden İbrahim Manav ve merhum İsmail Özdoğan ağabeylerimin sahaflarla tanışmamda önemli payları vardır. Üniversitedeki öğrencilik yıllarımızda sınırlı cep harçlığımızla bir müddet merhum Sahaf Necati Alpaş'ın dükkânında kitap yığınları arasında eşlendikten sonra, kapı komşusu olan İbrahim Manav Bey'in dükkânına terfi ederdik. Burada Necati Bey'in dükkânının aksine, her şey yerli yerinde, düzen ve intizam içindeydi. Her ne kadar kitap yığınları arasında önemli bir kitap keşfetmek zevkinden mahrum kalsak da, burada mesleğimiz için önemli ve olmazsa olmaz kitapları, şuarâ tezkirelerini, vakanüvis tarihlerini, divanları, sözlükleri bulurduk. Sözün gelişi bulurduk, diyorum. Çünkü genellikle İbrahim Bey daima beşûş bir çehreyle "Senin için ayırdım" diyerek ya rafların birinden veya tezgâhın altından çıkararak bir kitap uzatırdı. Fiyat sormazdık. Sorsak da "Önemli değil bir şey yaparız" der ve yine tezgâhın altından çıkardığı defterin bir köşesine kaydeder "Paran oldukça ödersin" demeyi de ihmal etmezdi. Benim defterde genellikle kabarık bir hesabım olurdu. Bir keresinde Süleyman Nazif'in vârislerinin yaptığı müzâyededeki aldığı yazmalardan beşini, o günkü şartlarda bir arsa alacak paraya, beş kuruş ödemedi satın almıştım. Tabii ki borcumu da birkaç senede ödeyebilmişim. O eserlerden biri daha sonra yayımladığım dünyada tek nüsha olan *Mir'âtü'l-İşk*'ti. Ödeme konusunda çok rahattık. Çünkü İbrahim Bey hiçbir zaman borcunuz olduğunu hatırlatmazdı. Bizim dönemimizde İbrahim Bey'in dükkânından geçmeyen ve defterde hesabı olmayan meslektaşımız hemen hemen yoktur. Defterdeki hesabım kapanmasın diye ödemediğim dört lirayı hâlâ ödemedim, ama helalleştik.

İbrahim Bey'in dükkânından sadece kitap almazdık. On beş dakikada bir uğrayan çaycının dağıttığı çaylardan da nasiplenirdik ve daha da önemlisi her birinin ayrı özellikleri olan o dönemin enteresan

şahsiyetlerinin sohbetlerini dinlerdik. Rahmetli Necmettin Hilav'ı, Niya-zi Ahmet Banoğlu'nu, İstanbul efendisi Kemal Elker'i, Şinasi Akbatu'yu, Aladdin Eser'i, Gündâğ Kayaoğlu'nu, Adnan Erzi'yi, Dr. Nihat'ı, Dr. Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu'nu ve daha nice renkli kişileri İbrahim Bey'in dükkânında tanıdık. Necmettin Hilav'ın asil gülümseyişini, Dr. Abdullah Öztemiz'in kendine mahsus şiir okuyuşunu hâlâ hatırlıyorum.

Çarşı'da başka sahaflar da vardı. En kıdemlisi Çarşı'nın Kapalıçarşı yönündeki çıkış kapısının karşısına gelen küçük dükkândaki rahmetli Raif Yelkenci'ydi. Bizim kıdemimiz dükkânına girmeye yetmediği için sadece dışarıdan bakardık.¹ Hacı Muzaffer Ozak ve Nizamettin Aktunç da mesleğin önde gelenlerindendi. Her ikisi de son derece gani gönüllüydü ve bizim gibi üniversitede çalışıp da geliri sınırlı olanlara çoğu kere kitapları yarı fiyatına verirlerdi. Bir keresinde Nizamettin Bey'in, XVI. asırda istinsah edilmiş bir *Tezkiretü'l-Evliya*'yı, benim o konuyu çalıştığımı bildiği için, "Bu senin işine yarar" diyerek çok cüz'i bir fiyata verdiğini, Hacı Muzaffer'in de benim yanımda bir müşteriye fiyatını 100 lira olarak söylediği çok nadir bulunan *Menakıb-ı Kethüda-zâde Arif*i bana "Bunu al, bir daha bulamazsın" diyerek uzattığını ve sonra da "Paran olunca 50 lira verirsin" dediğini her zaman hatırlıyorum. Çarşı'nın o zamanki gençlerinden Turan, Ali, Şevki, Muhittin, Tosun ve Tunç beylerden bir kısmı kendisini erken emekli etti, bir kısmı da hâlâ sahaflığı sürdürmektedir.²

Enderun Kitabevi'nin de hayatımda ayrı bir yeri vardır. Çoğu Fatih Koleji'nde öğretmenlik yapan başta Ertuğrul Düzdağ Bey olmak üzere on arkadaşımızla Beyazsaray'ın zemin katında kurduğumuz Enderun'u, bir süre ödediğimiz âdatlarla destekleyerek bir kulüp gibi çalıştırdık. Yaptığımız kitap satışından Nasrettin Hoca misali sürümden kazandığımız için bir müddet sonra her ay ödediğimiz âdatlar da dükkânı desteklemeye yeterli olmadı

¹ Raif Yelkenci'yi ve dönemin bazı sahaflarını yakından tanımak için bkz. Ahmed Güner Sayar, *Sahaf Raif Yelkenci*, İstanbul 2012.

² Yıllar süren bu çalışmayı yaparken belge ve bilgi bulmakta büyük sıkıntı yaşadım. Yazmayı sevmeyen bir toplum olarak 50 veya 100 yıl sonra sahaflığın Cumhuriyet dönemini yazmaya çalışanlara aynı sıkıntıyı yaşatacağımız kesindir. Bu yüzden sahaflığın ellili yıllarını ya görmüş ya da babasından dinlemiş, yukarıda bir kısmını saydığım son nesil sahaflarının duyduklarının, gördüklerinin ve bildiklerinin bir an önce yazıya geçirilmesi gerekir. Bu işi en iyi yapacak kişi, bu konuda bir arşiv oluşturmaya çalışan Emin Nedret İşli'dir. Nedret kardeşim kolay gelsin!

ve ortaklarımızdan biri olan ve o sırada askeriyedeki hizmetini tamamlayan merhum İsmail Özdoğan Bey'e hisselerden bir kısmını devrettik. Büyük ortak olarak İsmail Bey dükkânın başına geçti ve Enderun kulüp olma özelliğini koruyarak aynı zamanda ticari bir müessese hâline geldi. Enderun, yayın hayatına da girdi. Basılan ilk eser, ortaklarımızdan Ertuğrul Düzdâğ Bey'in neşre hazırladığı Mizancı Murad'ın *Mansur Bey* adlı romanıydı. İsmail Bey büyük kütüphaneler aldı sattı ve bu arada bizler de "Bal tutan, parmağını yalar" kavli münifi üzere koleksiyonlarımıza önemli kitapları kazandırdık. Daha sonra bütün hisseleri İsmail Bey'e devrederek hizmet bayrağını tamamen kendisine teslim ettik.

Enderun'un sahafılık yanında en önemli yönü, sağladığı ortamla Türk kültür hayatına yaptığı katkıdır. İsmail Bey saat ona doğru dükkânı açtığında ilk yaptığı iş "çayın altını yakmak"tı. Sabah çayından sonra dükkânda ufak tefek düzenlemeler yapılır ve öğlenleyin yemekten sonra uğrayan üniversitedeki görevli arkadaşlara ve hocalara çay, talebelere de genellikle İsmail Bey'in hanımı Harika Hanım'ın yaptığı Merzifon usulü haşhaşlı çörek veya Beyazsaray'ın alt köşesindeki Fethi'den alınan tulum peyniriyle pide ikram edilirdi. Mutad ziyaretçiler arasında bugün rahmetli olmuş Cengiz Orhonlu, Mehmet Çavuşoğlu, Nejat Göyünç, Turan Baytop, Erol Güngör, Adnan Erzi, Osman Turan, Kaya Bilgegil, Orhan Şaik Gökyay ve daha niceleri vardı. Allah rahmet eylesin, Mehmet Genç hocamız da genellikle merhum Erol Güngör veya Çavuşoğlu hocalarla gelirdi. O sıralarda ARIT'in (American Research Institute in Turkey) direktörü olan Princeton Üniversitesi profesörlerinden Heath W. Lowry de Enderun'un gediklilerindendi. Haftada birkaç kere uğrar, pide atıştırmalarına ve kusursuz Türkçesi ile de sohbetlere katılırdı. Enderun'da uzun sohbetler olurdu. Bazen kitap satın almak için gelenler ne için geldiklerini unuturlar, bir kenara ilişerek ellerine tutuşturulan çayı yudumlayıp sohbetin tadını çıkarmaya çalışırlardı.

Cumartesi günlerinin ve Ramazan'ın Enderun için ayrı bir önemi vardı. Cumartesi günü ikindiden sonra Enderun'a uğramak birçok kişi için bir alışkanlık hâline gelmişti. Cumartesi günlerinin Enderun'daki kürsü şeyhi rahmetli Ali İhsan Yurt Hoca'ydı. Dükkânın köşesinde kendisine ayrılan sandalyeye yazın bile pardesüsüyle oturur, kendisine sorulan soruları engin bilgisiyle cevaplardı. Avukat Orhan Özacun'un (nâm-ı diğer Halk Partili Orhan), Matematikçi Cengiz Bey'in (el-muhâlif dâ'imâ) soruları Ali İhsan

hocamızın sohbetlerini renklendirir; bazen de alevlendirirdi. Hocamızın cevaplayamadığı soru pek olmazdı. Şevket Eygi Bey de cumartesi günleri muhakkak Enderun'a uğrar ve eskicilerden aldığı enteresan kitapları göstererek "Bunlara çok para verdim." dedikten sonra, verdiği bir-iki simit alabilecek parayı telaffuz ederek herkesin haset dolu bakışlarını üzerine çekmekten çok hoşlanırdı. Bir dönem, kitap meraklısı Haluk Güneyle de kanunuyla musiki ziyafetleri vererek Enderun toplantılarına renk katmıştı.

Ramazan'da cumartesi günleri yapılan iftarlara ise bazen yüze yakın kişi katılır ve Beyazsaray'ın alt katı tamamen sofrayla donatılırdı. Maalesef Enderun, Beyazsaray'dan ayrıldıktan sonra, yeni geçtiği yerde mekân darlığı dolayısıyla bu özelliklerini koruyamadı. İsmail Bey'in vefatıyla da yakın kültür tarihimizin önemli bir sayfası kapanmış oldu.

Bütün bu anlattıklarımın sonra sahaflarla ilgili bir kitabı umarım niçin bu iki değerli ağabeyime ithaf ettiğim anlaşılmıştır. İsmail Özdoğan ağabeyime Cenab-ı Hak'tan rahmet, İbrahim Manav ağabeyime de uzun ömürler diliyorum.

Çalışmalarım sırasında büyük yardımlarını gördüğüm meslektaşlarıma, kütüphaneci ve arşivci dostlarıma burada teşekkür etmek isterim. İlk olarak Bilgin Aydın ve Fehmi Yılmaz'ı anmam gerekir. Bilgin Aydın'ın çalışmamın her safhasında yardımlarını gördüm. Grafiklerin hazırlanmasında ve yorumlanmasında ise ikisinin de büyük katkıları oldu. Her ikisine de teşekkür ederim. Terekelere yönelmemde Talip Mert'in payını zikretmem gerekir. Onun bulduğu birkaç sahaf terekesi beni bu belgelere yöneltti. Durmuş Kandıra, Fatih Bozkurt, Müslim İstekli, Ömer Faruk Bahadır, Kenji Fujiki ve Sevilay Kasap sicillerde rastladıkları bazı kayıtlardan beni haberdar ettiler. Mustafa Oğuz, belgeler üzerindeki tecrübesini ihtiyaç duyduğumda benimle paylaştı. Kenan Yıldız hem çektiğim belgelerin üzerine büyük bir titizlikle koyduğu kayıtlarla hem de rastladığı belgeleri bildirerek çalışmamı kolaylaştırdı. Ekrem Tak bazı belgelerin bilgisayara aktarılmasında ve hicri tarihlerin miladi tarihe çevrilmesinde yardımcı oldu.

Kitabın baskıya hazırlanmasında Ender Boztürk'ün, belgelerin hassas bir şekilde taranmasında Oğuz Kallek'in, metnin tashihinde her zaman olduğu gibi Mustafa Birol Ülker, Nurettin Albayrak ve Tuncay Bağla'nın önemli katkıları oldu. Eserin "kisve-i tab'a" bürünmesi için Timaş Yayınları

tarih editörü Adem Koçal Bey ve Zeynep Berктаş büyük gayret gösterdi. Değerli meslektaşım Kemal Beydilli ulaşmam zor olan bazı Almanca kaynaklardan, Atilla Şentürk, sahaflarla ilgili birkaç beyitten beni haberdar etti. Erol Özvar grafiklerin yorumlanmasında bazı noktalara işaret etti. Tabii ki değerli büyüğüm Mehmet Genç Bey'in iktisadî konularla ilgili yol göstermesi, ilgili bölümleri yazmamda büyük kolaylık sağladı. Adlarını burada saydığım ve sayamadığım bütün dostlarıma, meslektaşlarıma ve öğrencilerime her türlü yardımlarından dolayı şükranlarımı sunuyorum. Onların katkıları olmasaydı elinizdeki çalışma bu hâle gelemezdi.

Son olarak böyle uzun süreli ve yorucu bir çalışmanın ortaya çıkmasında yıllarca büyük bir sabır göstererek ve beni her zaman destekleyerek önemli bir payı olan eşime teşekkür etmek isterim. İnsanın, işinin getirdiği yükü paylaşabileceği anlayışlı bir eşi olması ne büyük bir mutluluk.

İsmail E. Erünsal

İSAM, Bağlarbaşı 2014

Önsöz

Osmanlı kültür hayatında sahafların önemli bir payı olmasına rağmen sahaflar üzerine bugüne kadar monografik bir çalışma yapılmamış, dolayısıyla sahaflığın ve kitap ticaretinin tarihî gelişimi, sahafların ekonomik durumları, kitap kültürünün oluşmasında ve yaygınlaşmasındaki rolleri, kitap fiyatları gibi konular gerekli şekilde incelenememiştir. Bu konuda yapılan çalışmaların çoğu herhangi bir belge ve kaynağın değerlendirmesinden oluşmayan birkaç genelleme cümlesiyle, son dönem Sahaflar Çarşısı ile ilgili bazı ayrıntılar ve birkaç sahafla ilgili hatıralardan ibarettir. Bunların ekserisi de birbirinin tekrarı olup sahafların tarihiyle ilgili olarak verdikleri bilgi birkaç sayfayı geçmez. Tekrarlanan bilgilerin çoğu da Haluk Şehsuvaroğlu'nun *Cumhuriyet* gazetesinin eki olarak verilen İstanbul ilavesinden alınmıştır.¹ Yahya Erdem'in seyyahların gözlemlerinden yola çıkarak Osmanlı'da kitapçılığı anlattığı makalesi² ise bu konuda bir istisnadır ve bu sahaya değerli bir katkıdır. Orlin Sabev'in (Orhan Salih) XV. Türk Tarih Kongresi'nde okuduğu tebliğ³ Balkanlar'daki kitap ticaretine temas etmesi; aynı konuyla ilgili diğer bir makalesi de birkaç tereke kaydını ilk defa kullanması bakımından önemlidir.⁴ Ömer Faruk Yılmaz'ın İstanbul Sahaflar Derneği tarafından

¹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Sahaflar Çarşısı", *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul 1953.

² Yahya Erdem, "Sahaflar ve Seyyahlar: Osmanlı'da Kitapçılık", *Osmanlı*, c. XI, Ankara 1999, s. 720-731.

³ "Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. IV/2, Ankara 2010, s. 1809-1855.

⁴ Sabev'in, Türk Matbaacılığı ve yayın hayatı ile ilgili daha sonra da yayınladığı birçok değerli çalışması bulunmaktadır. Bunlardan İbrahim Müteferrika, matbaası ve Osmanlı yayın hayatı hakkında hazırladığı çalışması, Osmanlı matbuat tarihi çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Fikret Sarıcaoğlu ve Coşkun Yılmaz da yaptıkları çalışmayla (*Müteferrika, Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, İstanbul 2008) önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Erhan Afyoncu, Müteferrika'nın hayatını aydınlatan birkaç

yayımlanan *Tarih Boyunca Sahaflık ve İstanbul Sahaflar Çarşısı* (İstanbul 2005) adlı eseri popüler dergilerdeki sahaflıkla ilgili söylentileri derleyen faydalı bir çalışmadır. Henning Sievert'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı muhalefat listeleri üzerinde yaptığı çalışma da bazı devlet adamlarının terekelerini ilk defa ortaya koyması bakımından önemlidir.⁵

Bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz oluşunun en önemli sebebi şüphesiz ki kaynakların yetersizliğidir. Osmanlı dönemi sahaflığı konusunda tarihî kaynaklarda hemen hemen önemli sayılabilecek herhangi bir bilgi yoktur. Arşivlerde de XVI.-XVIII. asra ait belgelerde sahaflarla ilgili olarak birkaç ferman ve bazı tereke kayıtları dışında kayda değer bir şeye rastlanmaz. XIX. asrın ikinci yarısında matbu kitapların yaygınlaşması ve bazı sahafların kitapçılığa geçişlerinden sonra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bu konuyla ilgili belgelerde bir artış görülürse de, bunların çoğu İstanbul'daki sahaf-kitapçıların imparatorluğun diğer şehirlerindeki kitapçılarla olan alacak-borç ilişkisini ihtiva eden belgeler olduklarından bilgilerimize pek fazla bir şey katmazlar. Bu bakımdan mezkûr kaynaklara dayanarak Osmanlılar'da sahaflığı ve sahafları sistemli bir şekilde incelemek mümkün değildir.

Sahaflar konusunda en zengin malumatı, bugüne kadar bu konunun incelenmesinde sistematik olarak hiç kullanılmayan şer'î sicil kayıtları ihtiva etmektedir.⁶ Özellikle de Kısmet-i Askeriyye, Mülga Beledi Kassamlığı ve Beytülmal Kassamlığı'na ait defterlerle İstanbul mahkemesine ait defterlerdeki muhalefat veya tereke diye adlandırılan kayıtlar, sahaflığın tarihini aydınlatmada büyük önemi hâizdirler. Bu yüzden bu çalışmada terekeler üzerine yoğunlaşmış ve Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'ne ait 2.142 defterle, Beytülmal Kassamlığı'nın 106 defteri taranarak 1013-1327 (1604-1909)

önemli belge yayınlamıştır (bkz. Bibliyografya). Bu konudaki orijinal bilgiler Yahya Erdem'in yeni çıkan kitabıyla (*Müteferrika'nın İzinde*, Ötüken Yayınları, 2021) kitabıyla Kemal Beydilli'nin şu önemli çalışmasında bulunmaktadır: *İki İbrahim Müteferrika ve Halefi*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

⁵ Henning Sievert, "Verlorene Schätze-Bücher von Bürokraten in den Muhalefat-Registern", *Buch- kultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahr-hunderts*, Hrsg. von Tobias Heinzelmann und Henning Sievert, Bern-Berlin 2010, s. 199-263.

⁶ İstanbul mahkemelerine ait sicil defterleri İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. İstanbul dışındaki şehirlere ait sicil defterleri ise hâlen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu siciller önce Ankara'da Millî Kütüphane'de toplanmış, daha sonra da İstanbul'a getirilmiştir. Her iki guruptaki sicil defterlerinin dijital kopyaları İSAM Kütüphanesi'nde mevcuttur.

tarihleri arasındaki İstanbul sahafılarına ait 211 tereke tespit edilmiştir. Ayrıca Bursa ve Edirne'ye âit 1.000 civarında defter gözden geçirilmiş ve bu iki şehirde bulunan bazı sahafın terekelerine ulaşılmıştır. Bu terekelerdeki mevcut kayıtlardan birçok sahafın oturdukları mahalleleri, dükkânlarının yerini, âile bireylerini, servetlerini, öldüklerinde dükkânlarında mevcut kitapları, bu kitapların mezat yoluyla nerede ve kaçta satıldığını, sahaflık yapmak için gerekli olan gedik hakkına sahip olup-olmadıklarını, alacak ve borç kayıtları dolayısıyla birbirleriyle olan ticarî münasebetlerini öğrenmek mümkündür.

Bu terekelerdeki kayıtlar ayrıca bize sahafın ferdî olarak ticaret hayatlarındaki serüvenlerini de anlamamıza imkân sağlamaktadır. Bu tür belgeler sayesinde Sahaf Karahisarî el-Hac Ali Rıza Efendi'nin oğlu Seyyid Mustafa Efendi'nin babasının mesleğine intisap ettikten sonra işini süratle büyüttüğünü, meslekte saygın bir yere ulaştığı için sahaf esnafının kethüdalığına seçildiğini, yazma kitap ticaretinin gerilemeye başladığı dönemde babasının başlattığı basım işini geliştirip Molla Gürânî Mahallesi'ndeki evinin karşısında bir matbaa kurup muhtemelen bu yolla zenginleştiğini ve öldüğünde dönemi için oldukça büyük bir meblağ sayılabilecek 795.343 kuruş (95.441.160 akçe) servet bıraktığını öğrenebiliyoruz. Daha sonra sahaf kethüdalığına seçilen oğlu Mehmed Şevket Efendi'nin ve Yahya Şevket Efendi'nin de babalarının mesleğini devam ettirdikleri tereke kayıtlarından öğrenilmektedir. Ayrıca kardeşleri Mehmed Sadeddin Efendi ile İbrahim Lami'î Efendi'nin de dönemin zengin sahafılarından olduğunu yine tereke kayıtları dolayısıyla bilmekteyiz.

Sahaf Abdurrahman Efendi b. Mehmed Efendi'nin Eğriboz kadısı olduğu, her ne kadar 1.113.376 akçelik bir servete sahipse de, öldüğünde dükkânında sadece 126 kitap bulunduğu için sahaflığı ikinci bir meslek olarak yaptığı, Hüsnüşahî adlı Gürcü bir cariyesi ve kıymetli kürkleri bulunduğu yine bu kayıtların ortaya koyduğu enteresan bilgilerdir.

Evleri olmadığı için medrese köşelerinde barınan Sahaf Hüseyin Efendi b. Ahmed, Sahaf Ahmed Efendi b. Mustafa, Sahaf el-Hac Ali Efendi, Sahaf Mustafa Efendi, Sahaf Mirasyedi Mustafa Efendi ve Sahaf es-Seyyid İbrahim Efendi b. İbrahim'in varlığından bu kayıtlar vasıtasıyla haberdar olduğumuz gibi, Sahaf Mehmed Said b. Ali, es-Seyyid Mustafa Efendi b. Abdullah, Sahaf Mustafa Efendi b. Ahmed, Sahaf es-Seyyid Abdi Efendi,

Sahaf Mustafa Efendi b. Receb, Sahaf Peykhane İmamı el-Hac Mehmed Efendi ve Sahaf el-Hac Veliyüddin Efendi gibi borçlu olarak ölen sahafların da bulunduğunu yine bu kayıtlar vasıtasıyla öğreniyoruz. Tezkireci Fatin'in, uzun süre ayak sahaflığı yaptıktan sonra Sahaf Çarşısı'nda bir dükkân açtığını naklettiği Sahaf Mehmed Hâtif Efendi'nin, öldüğünde tespit edilen terekesinden, mesleğinde uzmanlaşmış bir sahaf olup dükkânındaki kitapların arasında divanlar ve tarih eserleri bulunduğu ve eşi öldükten sonra hayatını İbrahim Paşa Medresesi'nde sürdürdüğüne dair bilgilere de Muhalifat Defterleri'ndeki bu kayıtlar sayesinde ulaşabiliyoruz.

İstanbul sahaflarına âit ulaşabildiğim 211 tereke acaba sahafların yüzde kaçını temsil etmektedir? Tereke kayıtlarından hareketle belli bir zaman aralığında yaşamış ve ticarî faaliyette bulunmuş sahafların yüzde kaçının sayısını öğrenmemiz mümkün olabilir? Şevket Pamuk, terekelerin ölümlere oranına dair "Herhangi bir kentte belli bir dönemde ölen insan sayısı-yla, aynı dönemde aynı yerde kayıtlara geçen tereke sayısını karşılaştırdığımızda, terekelerin toplam ölümlere oranı pek çok kez yüzde 10'un altında kalmaktadır. Bu durumda ortalama ve medyanlara bakarak genel eğilimler hakkında iddialı şeyler söylemek kolay olmayacaktır"⁷ şeklindeki terekelerin bütünüyle ilgili bu görüşünü, ülkemizdeki nüfus çalışmalarının yetersizliğinden ve bölgeler arasındaki farklılıklardan dolayı temellendirmenin pek kolay olmayacağını düşünüyorum.

Diğer taraftan, terekelere dair bir literatür çalışması da bulunan Orlin Sabev değişik bir yorumda bulunmaktadır. Sabev, Boğaç A. Ergene'nin yanlış değerlendirdiği verilerden hareketle vardığı sonuçlara dayanarak "az varlıklı insanların terekelerine konulan mahkeme ücretlerinin nisbî oranı daha varlıklı ölümlerin terekelerine konulan mahkeme ücretlerine kıyasla daha yüksek olup fakir ve hatta orta halli varislerin miras paylaşımı için mahkemeye başvurmaktan vazgeçtikleri tahmin edilir."⁸ Her ne ise araştırma-

⁷ Şevket Pamuk, "Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?", *Seçme Eserler I: Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 150. Bu konudaki yeni bir çalışma için bkz. Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, no. 54, İstanbul 2012, s. 91-120.

⁸ Ergene'nin ilgili makalesi için bkz. "Costs of Court Usage in Seventeenth-and Eighteenth Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45/1 (2002), s. 20-39. Ergene'nin genelde Osmanlı hukuku ve özelde de terekelerle ilgili tespit ve yorumlarının ciddi problemlerine

cı olarak tereke defterlerine dayanan bir incelemenin esas olarak şehir veya kasaba halkı, muhtemelen bu halkın daha varlıklı olan kısmı ve çoğunlukla erkeklerle sınırlı alanı ile yetinmek lazım gelir” demektedir.⁹ Ancak belirtilen bu görüşlerin sağlam bir dayanağı yoktur. Yukarıda da belirttiğim gibi, Osmanlı demografi tarihi araştırmalarının yetersizliğinden dolayı terekelerin bütünüyle ilgili böyle bir tespitte bulunmak pek doğru olmayacaktır. Çünkü tereke sayısının ölümlere oranı bölgelere ve yerleşme düzenine (şehir/kırsal) göre önemli farklılıklar göstermektedir. İstanbul’daki tereke sayısının ölümlere oranının oldukça yüksek olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden sahaf terekelerinin sayısının toplam gedikli sahaf ölümlerine oranının oldukça yüksek olduğunu ve bu oranın da %40 civarında olduğunu düşünüyorum. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren gedik uygulamasına tabi tutulan ve bu sebeple sayıları tahdid edilen sahafların sayısının bu tarihten sonraki herhangi bir dönemde 40 civarında olması gerekir. Üç asrı kapsayan bir döneme ait iki yüzün üzerindeki sahaf terekесinin bu görüşümü teyit ettiği kanaatindeyim. Bu yüzden sahaflarla ilgili olarak bu terekelerden yararlanarak birtakım değerlendirmelerin yapılabileceğini düşünüyorum.

Ancak tereke kayıtlarının özellikleri bu kaynakların kullanılmasında dikkate alınmalı ve bazı hususlara dikkat edilmelidir.¹⁰ Bunlardan sosyal ve ekonomik tarihi ilgilendirenleri bir kenara bırakacak olursak, burada bizi ilgilendiren birinci nokta, terekelerdeki kitap listelerinin sahafın sağlığında dükkânında mevcut kitapları değil de, öldüğü sırada dükkânında tespit edilen kitapları gösterdiğini, dolayısıyla bu listelerin ancak sahafın ne tür kitaplar sattığına dair bir ipucu niteliği taşıdığından akıldan çıkarılmaması gerekliliğidir. Ayrıca muhalefat kâtiplerinin kitap isimlerinin tespitinde ne derecede titiz davrandığı da pek emin olmadığımız önemli bir ayrıntıyı

dair yakın zamanda neşredilen şu değerlendirmeye bakılabilir. Kenan Yıldız, “Boğaç A. Ergene’nin Osmanlı Hukuku Eleştirisinin Eleştirisi”, *Osmanlı Araştırmaları* 57, İstanbul 2021, s. 319-358.

⁹ Bkz. Orlin Sabev, *Ibrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 69.

¹⁰ Bu hususla ilgili literatür için bkz. Demetris Papastamatiou, *Wealth Distribution, Social Stratification and Material Culture in an Ottoman Metropolis. Thessaloniki According to the Probate Inventories of the Muslim Court (1761-1770)*, The Isis Press, İstanbul 2017, s. 55, dipnot 5. Ayrıca bkz. Dror Ze’evi, “The Use of Ottoman Shari’a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal”, *Islamic Law and Society*, c. 5/1 (1998), s. 35-56.

teşkil etmektedir. Kitap isimlerinin doğru olarak tespiti tamamen listeyi hazırlayan kâtibin insiyatifine kalmıştır. Medrese öğrenimi görmüş kâtipler, İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına ait önemli eserlerin isimlerini tespitinde oldukça başarılıdırlar. Söz konusu eserlerin maddi değerleri yüksek olduğundan bu konuda oldukça titiz davrandıklarını söyleyebiliriz. Terekelerde maddi değeri düşük kitaplar ise, onu, onbeşi “alayı” başlığı altında, isimleri zikredilmeden toplu olarak verilmektedir. Türkçe halk hikâyeleri için de aynı uygulama yapılmış, bu tür eserler ya “alayı” başlığıyla verilen kitapların arasına konulmuş veya sekiz onu “Türki kütüb”, “Türki Resâil”, “hikâyât” başlıkları altında sıralanmıştır. Bu yüzden, bir kanaat belirtirken genelleme yapmak yerine, sadece elimizde mevcut malzemedен bir sonuç çıkardığımızın bilincinde olmamız gerekmektedir. Ancak bazı sakıncalarına rağmen yine de tereke defterleri, André Raymond’un da belirttiği gibi, Müslüman toplumların çeşitli yönlerini istatistiki olarak ortaya koymak için elimizdeki en önemli kaynaklardır.¹¹

Tereke ve muhalefat kayıtlarının haricinde, İstanbul’un muhtelif mahkemelerine ait sicillerde, sahafların günlük hayatlarına dair de bazı kayıtlara rastlanılmaktadır. Bu kayıtlar özellikle sahafların beşerî münasebetlerini aksettirmesi bakımından önemlidir. Mesela kitapçı Ali Efendi b. Tahir’in karısını üç talakla boşadığını ve bu hususa da Sahaf İsmail Efendi b. İbrahim ile Sahaf Münif Ağa b. Sadık’ın şahitlik ettiklerini Bâb Mahkemesi’ndeki bir kayıttan öğreniyoruz.¹² Sahaf Hasan Efendi b. Süleyman’ın mahkemeye başvurarak karısı Emine Hatun’un kendisine itaatsizlik ettiğini ve hukuk-ı zevciyyete riayet etmediğini belirtip şikayette bulunduğu ve bu hususta Emine Hanım’ın mahkeme kadısınca uyarıldığından¹³ veya medrese talebelerinden Hüseyin’in kitaplarını satıp da karşılığını ödemeyen Sahaf tellalı Mehmed Efendi’den yine aynı mahkemedeki başka kayıtlar dolayısıyla haberdar olabiliyoruz. Sahaflar Şeyhi Ahmed Nazif Efendi öldüğünde oğluna miras bıraktığı paranın nasıl ödünç verildiğini ve karşılığında

¹¹ Andre Raymond, “Reflections on Research in the History of the Arab City During the Ottoman Period: (Sixteenth-Eighteenth Centuries) or Jean Sauvaget Revisited”, *Text and context in Islamic societies [Giorgio Levi Della Vida Conference (16.: 1999: Los Angeles)]*, yay. haz. Irene A. Bierman, Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, Reading: Ithaca Press, 2004, s. 41-42.

¹² ŞS. Bâb Mahkemesi 523, s. 38-39.

¹³ ŞS. Bâb Mahkemesi 419, s. 12a.

alınan “Çarşu-yı Kebir’de Za’ferancı Hanı’ndaki bir berber dükkânının geldiğini” yine bu tür bir kayıttan öğreniyoruz.¹⁴ Karısını kırbaçla döven Sahaf Mustafa Efendi’ye¹⁵ ve Tekirdağ’dan gelirken bıçaklanarak öldürülen Sahaf es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi b. Cafer’e de¹⁶ yine mahkeme kayıtlarında rastlıyoruz. Esirci Rukiyye Hanım’dan satın aldığı zenciye cariyenin veremli olduğunu iddia edip fiyatta bir indirim yaptırmaya çalışan Sahaf Hâfız Mustafa Efendi’nin bu talebinin nasıl reddedildiğini,¹⁷ hukuk-ı zevciyyete riayet etmeyen ve evini terk eden Sahaf Ömer Efendi’nin hanımı Ayşe Hanım’ın mahkemece nasıl uyarıldığını da¹⁸ bu tür kayıtlarda bulmaktayız.

Sahafların bir loncası olduğunu da Mahmutpaşa Mahkemesi’ne âit bir sicil kaydından öğrenmekteyiz. Bu kayıta belirtildiğine göre, sahaf esnafından Mehmed Emin Efendi’nin mücellit Serkiz’den satın aldığı kitaplar dolayısıyla çıkan bir ihtilafı çözmek için, mahkemeye gitmeden önce “esnâf-ı mezkûreye mahsûs lonca odasında” bir toplantı yapılmıştır.¹⁹ Şeyhülislâm Bâli-zâde Efendi’ye satmak için gönderdiği kitapların kaybolması üzerine Sahaf fahru’l-müderris’in Resul Efendi b. Ramazan’ın İstanbul Kadılığı Mahkemesi’ne yaptığı müracaatla ilgili tafsilatı da bu mahkemeye ait sicil defterlerinde bulmaktayız.²⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki bazı muhallefat defterleri kitap müzâyedeleri ve sahafların bu müzâyedelere katılımları konusunda bilgilerimizi zenginleştirecek malzeme sağlamaktadır. Aynı zamanda her ikisi de sahaflar şeyhi olan Soğanağa Câmii ve Tatlıkuyu Mahallesi imamları bu defterlerde karşımıza çıkarlar. Soğanağa Câmii birinci imamı olan Mehmed Es’ad Efendi, Veliyüddin Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi’nin terekesinin Zilhicce 1230 (Kasım 1815) tarihinde yapılan müzâyedesinde aldığı kitaplar arasında 900 kuruş (108.000 akçe) ödediği bir *Feteva-yı Hindiyeye* olduğuna göre işleri iyi gidiyor olmalıdır.²¹ Aynı câminin ikinci imamı olan Hâfız Mehmed b. Süleyman Efendi ilginç bir kişiliğe sahiptir.

¹⁴ ŞS. Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği 558, s. 94a.

¹⁵ ŞS. Üsküdar Mahkemesi 677, s. 15b.

¹⁶ KA. 109, s. 77a-78b.

¹⁷ ŞS. Rumeli Sadareti 412, s. 50a.

¹⁸ ŞS. Mahfel-i Şer’iyyât 21, s. 25.

¹⁹ ŞS. Mahmud Paşa Mahkemesi 65, s. 12b.

²⁰ ŞS. İstanbul Mahkemesi 9, s. 156a.

²¹ BOA. D.BŞM. MHF. 13317, s. 44.

Yaşadığı dönemle ilgili olayları, siyasi gelişmeleri ve mahallesindeki sosyal hayatı anlattığı günlüğünde²² döneminin bazı sahaflarını da zikretmiştir. Gurre-i C. 1223 (25 Temmuz 1808) tarihinde düştüğü bir kayıta, Sahaf Ali Efendi'den aldığı bir kitapla ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Mecmu'a-yı latîfedir". Ayrıca Sahaf el-Hac Abdi Efendi'nin 6 C. 1208 (9 Ocak 1794), Sahaf Kara Mustafa'nın 25 L. 1209 (15 Mayıs 1795), Ferâizci Sahaf Koca Yusuf Efendi'nin 1 Ra. 1229 (23 Ocak 1814) ve komşusu Sahaf Uzunsakal Eskişehirli Hasan Efendi'nin 21 Ra. 1229 (13 Mart 1814) tarihinde vefat ettiğini İmam Efendi'nin düştüğü kayıtlardan öğreniyoruz. Mehmed b. Süleyman'ın, Sahaf Tatar Musa'nın öldüğüne dair düştüğü kayıta ise tarih bulunmamaktadır.

Müzâyedelerden kitap alanlar arasında adı geçen ilginç lakaplı sahaflara da rastlanılmaktadır: Kavukçu Mustafa, Kuru Hâfız, Köse Mustafa, Kara Hasan Efendi, Hâfız-ı Kütüb-zâde ve Arab-zâde gibi. Köprülü-zâde Abdullah Paşa ve Filibeli-zâde'nin müzâyedelerinden kitap alanlar arasında adı geçen Peykhâne İmamı el-Hac Mehmed Efendi ise ticarî hayatında pek de başarılı olamamış ve öldüğünde "düyunu terekesinden ezyed olduğu", yani bıraktığı servetin borçlarını ödemeye yetmediği görülmüş ve serveti tasfiye edilerek borçlarının ancak bir kısmı karşılanabilmiştir.²³

İstanbul dışındaki şehirlere ait sicil defterleri büyük oranda taranmışsa da sahaflarla ilgili çok az kayda ulaşılabilmektedir. Belirtilen defterlerin bu konudaki "sessiz şahitliğinden" hareketle Tanzimat öncesinde İstanbul dışında sahaflığın yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Bursa ve Edirne ile ilgili ulaşılabilen sınırlı sayıdaki belgelerin de bu şehirlerdeki kitap ticaretinin gerçek boyutlarını aksettirmekte yetersiz kaldıkları söylenebilir.

Şer'iyeye Sicilleri dışında sahaflarla ilgili kayıtları bulmak amacıyla araştırma yapılan bir diğer arşiv de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Bu arşivdeki çeşitli tasniflerde, az sayıda da olsa, sahaflarla ilgili bazı belgelere rastlanılmaktadır. Mesela *Takvîm-i Vekâyi'*de (no. 798) "şeyhlik sıfatıyla âdâb-ı tarikat ve sıfat-ı insâniyete muğâyir birtakım harekât-ı nâ-meşru'aya ictisar ettiği için Tekirdağına sürüldüğü" belirtilen Sahaf Sa'id Efendi'nin

²² Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2011, s. 89, 99, 200, 220, 222, 228.

²³ KA. 104, s. 54a.

hanımının, kocasının affi için yaptığı teşebbüsler ve aldığı neticeyi;²⁴ “şerir, ahlaksız ve müzevvir” sahaflar tellalı İsmail’in Sakız Adası’na sürüldüğünü²⁵ bu tür belgelerden öğrenebilmekteyiz. İmparatorluğun çeşitli şehirlerindeki kitapçılardan alacaklarını tahsil edemeyen İstanbul’daki sahaf/kitapçıların bu hususta yaptıkları teşebbüslerle muhtelif tasniflerdeki yazışmaları da bu arşivde bulmak mümkündür.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde sahaflarla ilgili birkaç vakfiye tespit edilmiştir. Bunun yanında çeşitli vakfiyelerde bazı sahafların şahit olarak yer aldıkları, vakfedilen eserlerin buldukları yerler sıralanırken de bazı sahafların evlerinin buldukları yerlere işaret edildiği görülmüştür.

Çalışmamızda arşiv belgeleri dışında Batılı seyyahların gözlemlerini aktardıkları eserlerine de müracaat edilmiştir. Bunlardan Charles White ve A. Galland dışındaki yabancı seyyahlar, eserlerinde sahaflar konusuna kısaca temas etmişlerdir. Charles White’in sahaflar konusunda değerli gözlemleri vardır. A. Galland ise aldığı kitapların ismini verecek kadar detaya gider. Bu iki seyyahın gözlemlerinden ve verdikleri bilgilerden çalışmamızın ilgili bölümlerinde yararlanılmıştır. Ancak diğer seyyahların naklettikleri bazı olaylar da sahaflar konusundaki bilgilerimizi zenginleştirecek detaylar ihtiva etmektedir. Mesela Busbecq’in ülkesine gönderdiği bir araba dolusu yazmadan, Pietro della Valle’nin *Kamus*’ı ulemâdan beş kişiye nasıl arattığından ve sonunda bu eseri Nasuh Paşa’nın kitaplarının müzâyesinden 25 altına aldığından, yabancıların kitap satın almak için aracı olarak kullandıkları şahıslardan, İngiliz şarkiyatçı Greaves’in bir sipahi tarafından Saray’dan çalışan Batlamyus’un *Almagest* adlı eserini satın aldığından, bir sahafı pazarlık eden Dr. Spon’un çarşıdan “gâvur” diye kovulduğundan, Kâtip Çelebi’nin muhallefatından alınan altı kitapla ilgili olarak şarkiyatçı Warner’e yazılan mektuptan bu seyyahların nakilleri dolayısıyla haberdar olabiliyoruz.

Elinizdeki bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz muhallefat defterleri esas alınarak hazırlanmıştır. Muhallefat defterlerindeki 200’ün üzerinde sahaf tereklesinin tespitiyle yetinilmemiş, terekelerde yer alan diğer kitap listeleri de incelenerek kitap ticaretinin çeşitli yönlerini ortaya koyan kayıtlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca İstanbul kadılığına bağlı bazı önemli

²⁴ BOA. MVL. 476/116.

²⁵ BOA. Cevdet-Zaptiye 58/1892.

mahkemelerin sicil kayıtları gözden geçirilerek sahafların yer aldığı bazı davalar da değerlendirilmiştir.

Çalışmamın başına verraklarla ilgili bir giriş konuldu. Çünkü Orta Çağ İslâm dünyasında verraklar, bir eserin oluşturulmasının çeşitli safhalarında yer almalarının yanında sahafların yaptığı gibi kitap ve kitap yazımında kullanılan malzemeleri de satmaktaydılar. Kitabın ilk bölümlerinde, konuya bir temel oluşturmak ve mukayeseye de imkân sağlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nda kitap ticareti ve sahafılık incelenmiş, imparatorluğun muhtelif şehirlerinde sahafılığın ortaya çıkışı, XIX. asırda sahafılıktan kitapçılığa geçiş süreci ve mesleğin gelişimi üzerinde durulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim tebanın kitap basımı ve ticareti konusundaki faaliyetleri de küçük bir bölümde ele alınmıştır. Sahafların terekelerinde mevcut kitapların ve ekonomik durumlarının değerlendirildiği bölümlerde tereke kayıtlarının verileri analiz edilmiştir. Ancak tereke kayıtlarının bazı durumlarda gerçek durumu tam olarak aksettirememesinden dolayı varılan sonuçların kesin olmaktan ziyade genel trendleri gösterdiği unutulmamalıdır. Çalışmanın son bölümlerinde ise sahafların kitap temininde önemli bir yeri olan müzâyedeler incelenmiş ve kitap sahiplerinin kitaplarını İstanbul'da sıkça çıkan yangınlardan korumak için ne tür tedbirler aldıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kitap telif ve istinsahında kullanılan malzeme ve âletler için de ayrı bir bölüm tahsis edilmiştir.

Çalışmanın sonunda da, bundan sonra sahaflar ve kitap tarihi üzerine çalışacaklara bir kolaylık sağlama amacıyla beş tabloya yer verilmiştir. Birinci tabloda tespit edilen İstanbul sahaflarının terekelerinin ihtiva ettikleri bilgilerin bir dökümü ortaya konmuştur. Bu tablodan yararlanarak üç asır süresince İstanbul'da kitap ticareti yapan 211 sahafın servetlerini, öldüklerinde dükkânlarında kalan kitaplarının sayısını, bu kitapların değerini dikkate alarak üç asır boyunca kitap ticaretinde ortaya çıkan trendi tespit etmek mümkün olacaktır.

İkinci tabloda İstanbul dışındaki şehirlerde sahafılık yapan kimselelerin ulaşılabilen terekelerinin sağladıkları veriler aynı şekilde ortaya konulmuştur.

Üçüncü tabloda ise belgelerde adı geçen sahafların isimleri, bu belgelerin tarih, numara ve konuları verilmiştir. Bu çalışma Türkçe'de bir meslek gurubu için yapılan ilk indeks denemesidir. Tespit edilen kayıtlardan

yararlanarak üç asırlık bir dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşamış sahaf-
ların önemli bir bölümünün isimlerine ulaşabileceğimiz gibi, bu tabloyu
kullanarak bazı sahafın biyografilerini,²⁶ sahafın arasındaki akrabalık mü-
nasebetlerini ve sahafın bazı ticarî faaliyetlerini tespit etmek de mümkün
olabilecektir.

Mesela bir örnek olarak bu tablodaki verilerden yola çıkarak Sahaf
Mirasyedi Mustafa Efendi'nin biyografisini şu şekilde tespit edebiliriz:

Sahaf Mirasyedi Mustafa Efendi: Kastamonu vilayetinin kazalarından
Cide'nin Çeşnigir köyünde yaşayan Ahmed adlı bir şahsın oğludur. Neden
dolayı Mirasyedi lakabını aldığını bilemiyoruz. Köyünden İstanbul'a
geldiğinde Ayasofya yakınında Darüssa'ade Ağası'nın yaptırdığı Medrese-i
Cedide'de kalmaya başladığına göre, İstanbul'a tahsil için gelmişti. Hiç
evlenmemiş olması da onun medrese talebesi olduğunu te'yit eder.

Mustafa Efendi, birçok medrese talebesinin yaptığı küçük çaptaki kitap
ticaretini büyütmüş ve sahaflık yapmaya başlamıştır. 8 Z. 1142 (24 Haziran
1730) tarihli bir belgeye göre muhtemelen gedik sahibi olmadığından
ticaretini Kapalıçarşı civarındaki hanlardan Han-ı Kebir'deki bir odadan
yürütmektedir.

Öldüğünde 106.544 akçelik bir servete sahip olması, Mustafa Efendi'nin
kitap ticaretinde oldukça başarılı olduğunu gösterir. Terekesinde belirtildiğine
göre, dükkânında 300'ün üzerinde kitap bulunan ve kitaplarının çeşitliliğiyle,
gerçek bir sahaf görüntüsü veren XVIII. asrın ikinci yarısında yaşamış 15
sahaftan biridir. Dükkânında bir miktar medrese kitabı bulunmakla beraber
çok sayıda Farsça ve Türkçe eser vardır. Terekede *Hâfız Divanı*'nın 5 nüshası
bulunmaktadır. Terekesinde fiyatları 800 ilâ 2.400 akçe arasında değişen 28
mushaf nüshası bulunduğuna göre Mustafa Efendi, mushaf ticareti ile de
uğraşmaktaydı.

²⁶ Kitap ve kitap kültürü hakkında çok zengin bir malzemeye sahip olan Batılı ülkelerde,
XIX. asrın başlarından itibaren, çeşitli dönemlerde yaşamış birçok kitapçının, matbaacı-
nın ve yayıncının biyografilerini ihtiva eden kitaplar telif edilmektedir. Mesela bu konuda
en son çıkan bir kitapta 1470-1600 tarihleri arasında Fransa'da yaşamış 2.700 kitapçı, ciltçi
ve matbaacının kısa biyografileri verilmiştir: Malcolm Walsby, *Booksellers and Printers
in Provincial France 1470-1600*, Brill, Leiden 2020. Bizde bu konuda, henüz yeterli bilgi
birikimi olmadığı için benzer herhangi bir çalışma yapılamamıştır. Umuyorum ki yakın
gelecekte başladığım bu çalışma yapılacak katkılarla daha da zenginleşecek ve biz de bu
tür eserler ortaya koyabileceğiz.

Çeşitli belgelerden öğrendiğimize göre Mustafa Efendi bazı sahhaflarla alışverişi vardı. Öldüğünde Sahaf Osman Efendi'ye de satılmak üzere bıraktığı *Hulviyyat* adlı kitabın karşılığında 1.000 akçe alınmıştır. Mustafa Efendi'nin, Sahaf İbrahim Efendi'den de bir mushaf ve bazı kitapların satışı dolayısıyla 2.460 akçe alacağı bulunmaktaydı. Sahaf el-Hac Mustafa b. Mustafa'da olan 3.630 akçelik alacağı da bir kitap satışı dolayısıyla olmalıdır.

Mirasyedi Mustafa Efendi, N. 1164 (Temmuz 1751) tarihinde Kastamonu'ya baba ocağına ziyaret için giderken yolda ölmüştür. Mirasının üçte biri vasiyeti doğrultusunda harcanmış, mirasının üçte ikisi ise, kendi çocuğu olmadığı için erkek kardeşi Kamil Mehmed ile kız kardeşi Meryem Hatun'a kalmıştır.

Aynı tablodaki verilerden yararlanarak bu şekilde Sahaf Yek-dest el-Hac Mustafa Efendi, Sahaf Tatlı Kuyu İmamı Mehmed Emin Efendi, Şeyh Ferhad Mahallesi müezzini Sahaf Seyyid Ahmed Efendi b. Seyyid Mehmed Efendi, Sahaf Kavukçu el-Hac Mustafa Efendi gibi sahhafların da biyografilerini oluşturabiliriz.

Dördüncü tablo muhalefat defterlerindeki kitap listelerinde geçen ve hattatı belli olan mushaflarla bu mushafların satış fiyatlarını vermektedir. Bu listeden yararlanarak farklı dönemlerde hattatların yazdıkları mushafların ne derecede rağbet gördüğünü fiyatlarına bakarak öğrenebileceğimiz gibi, günümüze ulaşmamış bazı mushafların mevcudiyetinden de haberdar olabiliriz.

Beşinci tabloda listelerdeki "musavver", yani minyatürlü kitapların kimin terekesinde yer aldığı, hangi tarihte kaçta satıldığı verilmeye çalışılmıştır. Bu tablonun, minyatürlü yazmalar üzerinde çalışanlara, bu tür eserlere duyulan ilgiyi tespit etme ve bazı nüshaların izlerini sürmeleri bakımından faydalı olacağını umuyorum.

Eseri kaleme alırken terekelerin tarihlerini gerekli gördüğüm durumlarda metinde vermeye çalıştım. Ancak gerekli görmediğim bazı durumlarda bu tarihleri metin içinde vermeyip dipnotlarda zikrettim. Konuyu aydınlatmada bir katkısı olmayacağını düşündüğüm yerlerde ise tarihleri vermedim. Hicri tarihlerde ay isimlerini belgelerde kullanılan kısaltmaları vererek eserin metnini uzatmaktan kaçınmaya çalıştım. Terekelerde geçen kitap isimlerini, doğru şeklinin ne olduğunu bir kenara bırakarak, belgelerde geçtiği şekliyle verdim: *Birgivi*, *Birgili* gibi.

İstanbul Kadılığı'na ait mahkeme defterlerinin büyük bir kısmı İstanbul Müftülüğü Arşivi'ndedir. Bu mahkemeye âit defterlerin bir bölümü de uzun zamandır Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunmaktaydı. Son yıllarda Topkapı Sarayı'ndaki defterler önce Milli Kütüphane'ye, daha sonra da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne nakdedilmiştir. Bu defterlere atıfta bulunurken Müftülük Arşivi'nde olanlar “ŞS. İstanbul Mahkemesi”, diğerleri ise “İstanbul Mahkemesi (TSA)” şeklinde gösterilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden kullandığım belgelerin belirlenmesinde diğer baskılarda olduğu gibi bu baskıda da BOA kısaltmasını kullandım. Bir kurumun bürokratik olarak bağlandığı merci her zaman değişebilir. Ancak bu değişim, kurumun adını değiştirmeye sebep olmamalıdır. Maalesef bu yanlış uygulama ülkemizde yapılmaya başlanmıştır. 30-40 sene sonra bu tür uygulamaların nasıl bir kaos doğuracağını düşünmek bile istemiyorum. Daha da kötüsü, arşiv malzemesi bir kurumdan diğerine nakledildiğinde de belge numaraları değiştirilmektedir. Maalesef bu tür bir uygulama Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Anadolu sicillerinden sonra, Topkapı Sarayı'ndan gelen belgelerde de yapılmıştır. Bu çalışmada Topkapı Sarayı Arşivi'nden kullandığım belgelerin eski numaraları değiştirilmeden bırakılmıştır.

Sahhaf kelimesi bilindiği gibi sahifeden türemiş bir kelime olup doğru okunuş şekli, iki (şeddeli) ha harfiyle yazıldığından sahhaf olmalıdır. Ancak günümüzde yaygın kullanım şekli sahaftır. Sahafların buldukları çarşı da literatüre “Sahaflar Çarşısı” olarak geçmiştir. Bu yüzden çalışmamızda belge nakillerinin dışında sahaf şekli tercih edilmiştir.

Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri adlı eserimden²⁷ sonra, bu çalışmayla da kitap ve kütüphane tarihinin diğer bir yönünü, kültür tarihimize ilgilenenlerin istifadesine sunuyorum. Bu çalışmam, benden sonra bu konuyu çalışacaklar için bir zemin hazırlayarak yardımcı olabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

²⁷ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 3. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

İkinci Baskıya Önsöz

Elinizdeki bu çalışma, daha önce neşrettiğim *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* adlı eserimin gözden geçirilmiş ve yeni ilavelerle genişletilmiş ikinci baskısıdır.

Daha evvelki baskılarda İstanbul sahaflarına ait 186 tereke kullanılmışken bu baskıda yeni bulunan sahaf terekeleriyle bu sayı 211'e çıkarılmış ve bu yüzden bazı bölümleri yazarken kullandığım veriler değiştiğinden, kitaptaki grafikler ve tablolar da yeniden düzenlenmiştir.

Bu baskıda isim değişikliğine gitmemin iki sebebi vardır. Öncelikli olarak, mevcut isim, eserin geliştirilmiş ve yeni bölümler ilave edilmiş muhtevasını tam olarak yansıtmamaktadır. İleriki sayfalarda görüleceği gibi sahaflık mesleği XIX. asırda büyük bir değişime uğramış, geleneksel sahafların çoğunun yerini sahaf-matbaacı, sahaf-kitapçı almıştır. Her ne kadar bu asırda geleneksel sahaflar, sayıları oldukça azalarak devam etmişse de, kitap ticaretine artık matbaacı ve kitapçı sahaflar hakim olmaya başlamıştır. Çıkarılan kanun ve nizamlarda da genellikle kitap ticareti yapanlar, bu değişimi yansıtacak şekilde, sahaf olarak değil de kitapçı olarak anılmışlardır. Asrın ikinci yarısından itibaren de bu meslek mensuplarının devletle olan münasebetlerini, sahaflar şeyhi değil diğer mesleklerde olduğu gibi kethüdalar yürütmüşlerdir. İsim değişikliği yapmamın birinci sebebi budur.

Değişiklik yapmamın ikinci sebebini anlatmamın pek de kolay olmayacağını peşinen söylemek isterim. Ben, bugüne kadar çalıştığım konulardaki makalelerimi ve kitaplarımı, genellikle ilaveler, değiştirmeler ve düzeltmeler yapmadan yayınlamadım. Bana göre eğer bir araştırmacı, sağlığında makale veya kitabını yeniden yayınlıyorsa, işlediği konulardaki yeni bulunduğu bilgileri, ulaştığı kaynakları, yapılan çalışmalarını yeni yaptığı yayına ilave etmelidir. Tabii eğer çalışmaya devam ediyorsa. Ancak ülkemizde bu

şekildeki bir uygulamanın meslektaşlarımız arasında pek de yaygın olmadığını söylemeliyim. Bunun şöyle bir mahzuru ortaya çıkmaktadır. 30-40 sene evvel yaptığınız bir çalışmayı olduğu gibi bugünün tarihiyle yayınladığınızda, konunun uzmanları sizin birçok şeyi görmediğinizi ve atladığınızı düşünebilirler. Dolayısıyla haketmediğiniz bir tenkide muhatap olabilirsiniz. Daha da kötüsü, konunun uzmanı olmayan okuyucularınız, kitabınızın yayın tarihine bakarak sizin yeni yayınladığınız bu çalışmada yazdığınız konularda, araştırmaların geldiği son noktayı aksettirdiğinizi düşünüp eksik veya yanlış bilgilere sahip olabilirler. Bu yüzden bence bu tür yayın yapanlar, yaptıkları çalışmalarla ilgili olarak birçok yeni makale yayınlanmış ve birkaç da doktora tezi hazırlanmışsa yıllar önce yaptıkları çalışmaları olduğu gibi neşretmenin ne faydası olabileceğini düşünmelidirler.

Eserlerin yeni baskıları, ya bir önceki baskı olduğu gibi yayınlanarak veya yeniden gözden geçirilerek ve ilavelerle genişletilerek yapılabilmektedir. Kanaatime göre, bir eserin müteakip baskılarında, baskının muhtevasına nispetle hangi ifadenin kullanılması gerektiği konusunda bir standart bulunmaması ve yeni baskıların belirtilmesinde yayıncılık noktasında genellikle bir hassasiyet gösterilmemesi söz konusu karışıklığın yaşanmasında etkili olmakta, dolayısıyla okuyucu da yanıltılmaktadır. Bu yüzden, bir çalışmanın herhangi bir değişiklik olmaksızın yapılan yeni baskıları "tıpkıbasım" ibaresiyle çıkmalı, ilave ve değişiklik ihtiva edenler ise ikinci, üçüncü, dördüncü baskı olarak sunulmalıdır. Batı'da yayınlanan kitaplara bakıldığında yayıncılık piyasasında bir standart bulunduğu görülmektedir. Batı'da çıkan kitapların iç kapaklarına, eğer aynıyla basılıyorsa tıpkıbasım anlamında *reprint*, yeni ve genişletilmiş olarak basılıyorsa bunu ifade eden *new edition* ibareleri konmaktadır.

Ülkemizde bir eserin değiştirilmeden yapılan her baskısına herhangi bir ayırım yapmaksızın ikinci, üçüncü, dördüncü vs. baskı denildiği için okuyucu kitabınızı bir kere aldı mı daha sonraki yıllarda yapılan baskıları doğal olarak almamaktadır. Ancak bir araştırmacı, tabiatı gereği, çalıştığı konularda vardığı son noktanın bilinmesini ister. Bir önceki baskıdaki yaptığınız yanlışları düzeltmiş, eksikleri tamamlamış ve ayrıca ilaveler de yapmışsanız, artık bir önceki baskının bir hükmü kalmamış demektir. Bu yüzden çalışmanızdan istifade edecekler, yeni çıkan eserimize başvurmalıdır. Maalesef akademi âleminde literatür takibi son derecede zayıfladığından birçok araştırmacının bu hususa dikkat etmeyerek sizin yeni yayınlanan eserinizi bırakıp, bu eserinizin 20-30 yıl önce yaptığınız neşrini kullandığına

şahit olabiliyorsunuz. İşte benim kitabın isminde değişikliğe gitmemin ikinci ve asıl sebebi budur. Yani, okuyucularımın yaptığım yeni neşirde kitabımı büyük ölçüde değiştirdiğimi ve çalıştığım konularda vardığım son noktayı bilmelerini istememdir.

Ben bu baskıda, kitabımın ilk baskısının yapıldığı 2013'ten beri konu üzerinde çalışmaya devam ettim, birçok yeni belge ve terekeye ulaştım. Yapılan araştırmalarda konuyla ilgili yeni bilgileri de derlemeye çalıştım. İlk baskıda yaptığım bazı yanlışları düzelttim, yorumları genişlettim, eksik bulduğum noktaları tamamladım, yeni bölümler ekledim. Böylece kitabı yarıya yakın genişlettim. Eserin bu şekilde yeni bir baskısını yapmakla daha önce kitabı alıp okuyanları maddi olarak külfete sokup onlara haksızlık ettiğim düşünülebilir. Ancak bir araştırmacının okuyucuya karşı asıl borcunun, çalıştığı konuda daha tam ve tatmin edici bilgi vermesi, dolayısıyla muhatabını mevcut bilginin nihai sınırlarına götürmesi olduğu kanaatindeyim.

Daha önce birkaç kitabımın önsözünde belirttiğim gibi ülkemizde yapılan bu tür çalışmalarda siz hem işçi hem kalfa hem mühendis hem de mimar olmak zorundasınız. İşe sıfırdan başladığınız, binlerce belgeyi taramanız ve değerlendirmeniz gerektiği için sınırlı ömrünüz genellikle kalfalıktan öteye geçmeye imkân vermiyor. Ortaya ancak binanın kara yapısını koyabiliyorsunuz. Ben de genellikle kalfalık yaptığımı söylemeliyim. Neyse ki yaptığım yayınlardan sonra, çalıştığım konularda birçok ince işçilik ürünü eserin ortaya çıkmaya başlaması beni son derecede mutlu etti. Osmanlı kütüphaneleri üzerinde koleksiyonlara odaklanan bazı önemli çalışmalar yapıldı. Bu alanda Berat Açı, ¹ Tülay Artan, ² Orlin Sabev, ³ Ahmet Karataş ⁴ ve Yoichi Takamatsu'nun ⁵ çok faydalı çalışmalar ortaya koyduklarını söyle-

¹ *Osmanlı Kitap Kültürü. Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, yay. haz. Berat Açı, İlem Yayınları, 2. başım, İstanbul 2020.

² "On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: Yazma Eser Koleksiyonları ve Koleksiyonerler Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri", *Müteferrika*, no. 58, İstanbul 2020, s. 5-40.

³ O. Sabev'in bazı Balkan şehirlerindeki kitap koleksiyonları ile ilgili önemli çalışmaları vardır.

⁴ *Harput Yusuf Kâmil Paşa Medrese ve Kütüphanesi*, Ankara 2020.

⁵ "I. Mahmûd Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu", *Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar. I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, c. I, yay. haz. Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 309-356.

meliyim. Orta Çağ İslâm dünyasında kitap konusunda yaptığım yayından sonra bu alanda da bazı çalışmalar yapılmaya başladı. Sami Arslan'ın ve Berat Açıl'ın Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde kuruluşuna ön-ayak oldukları Yazma Eserler Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Türkiye Yazmalar Kurumu'nun yaptığı çalışmalar da ümit vermektedir. İslâm coğrafyasında kâğıt üretimi konusunda Esra Demiröz, ilerisi için de ümit veren önemli bir çalışma yaptı.⁶ Sahaflar ve yayıncılık konusunda ise bu alana Turgut Kut, Yahya Erdem, Sabri Koz, Nedret İşli, Necdet İşli, Burak Çetintaş gibi unvansız akademisyenler önemli katkılarda bulunmayı sürdürdüler. Tabii ki bu konularda yapılan çalışmalar beni son derecede mutlu etmektedir. Değerli meslektaşım Ali Birinci'nin de son dönem kitapçıları ve yayıncıları konusunda yapacağı bir monografi çalışmasıyla bu sahadaki boşluğu dolduracağına eminim.

Bu baskının hazırlanmasında her zaman olduğu gibi Bilgin Aydın ve Kenan Yıldız'ın büyük yardımlarını gördüm. Fehmi Yılmaz grafikleri ve tabloları güncelledi. M. Birol Ülker gözden kaçan yanlışları yakaladı. Ender Boztürk tasarım olarak rahat okunur bir kitap ortaya çıkarmak için büyük gayret sarfetti. Timaş editörleri Zeynep Berktaş ve Filiz Dığıroğlu da kitaba son şekli verdiler. Hepsine içten teşekkür ederim.

İsmail E. Erünsal
İSAM, Eylül 2021

⁶ *İslâm Coğrafyasında Kâğıt Üretimi: Bir Tipoloji Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2020.